

פסול קטן ושוטה לעדות

הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

(בתוספת הערותיהם והארותיהם של הרב דורון אלון והרב אריה כץ)

א. פתיחה – פסול קטן לעדות

רש"י במסכת בבא קמא (דף פ"ח. ד"ה "פסולה לעדות") מביא שני לימודים לכך שקטן פסול לעדות:

דכתיב גבי עדים זוממין: "ועמדו שני האנשים" ... קטן נמי מהכא נפקא לך, דכתיב: "אנשים" - ולא קטנים¹, ועוד דעדות שאי אתה יכול להזימה היא, דלאו בר עונשין הוא.

עולה מדבריו, בהסברו השני, שקטן פסול לעדות, מכיוון שהוא פטור מעונשין, ואם יזימו אותו לא יוכלו לקיים בו "כאשר זמם", נמצא שעדותו היא בגדר עדות שאי אתה יכול להזימה, ופסולה. מסביר ר' עקיבא איגר (שו"ת מהדו"ק סי' קע"ו) שעדיין יש צורך בלימוד מיוחד מפסוק לפסול עדות של קטן, מכיוון שיש עדויות בהם אין צורך שיהיה ניתן להזימם, כגון עדות החרדש, שבה לא באו העדים לחייב מישו, וגם בה קטן פסול לעדות מכוח גזירת הכתוב של "אנשים ולא קטנים".

אך נראה שיש בקטן שתי דרגות:

הדרגה הראשונה היא קטן שאין לו דעה בכלל, ופשוט מסברא שאין ערך למעשיו בכל התורה כולה.

התורה הוסיפה את הדרגה השנייה, שאף קטן שהוא מבין פסול לעדות. אף על פי שבדברים אחרים יש חילוקים בין קטן שמבין לקטן שאינו מבין, כגון הדין שמובא במשנה בגיטין (דף נ"ט): "הפעוטות - מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין", ומבואר בגמרא (שם), שהקריטריון הקובע לדין זה הוא החריפות של הקטן. ואף שדין זה הוא מדרבנן (כמו שמשמע בגמרא שם, ומפורש ברש"י שם ד"ה "קמ"ל), אך מהות החילוק היא מדאורייתא, שכן בהמשך (דף ס"ה). אומרת הגמרא שגיל זה הוא גם הגיל בו קטנה שהשיאה אביה, יכולה לקבל גט².

ב. פסול קטן לעדות אישה

על פי מה שביארנו, שקטן שהגיע לעונת הפעוטות פסול לעדות למרות שהוא מבין, מכוחה של גזירת הכתוב, יש לדון בתוקפה של עדות קטן להעיד על אישה שמת בעלה. מבואר במשנה ביבמות (דף קכ"ב). שגם עדים פסולים, כגון אישה או עבד, כשרים לעדות אישה. לעומת זאת, גזלן פסול גם לעדות אישה (יבמות דף כ"ה:).

החילוק ביניהם מתבאר, לאור דברי הגמרא בבבא בתרא (דף קנ"ט):

היה יודע לו עדות בשטר עד שלא נעשה גזלן, ונעשה גזלן - הוא אינו מעיד על כתב ידו, אבל אחרים מעידין... כגון שהוחזק כתב ידו בב"ד! ... היה יודע לו בעדות עד שלא נעשה חתנו, ונעשה חתנו - הוא אינו מעיד על כתב ידו, אבל אחרים מעידין... אף על פי שלא הוחזק כתב ידו בבית דין! ומאי קושיא? דלמא גזירת מלך היא דאיהו לא מהימן ואחרוני מהימני, ולא משום דמשקר! דאי לא תימא הכי, משה ואהרן לחותנם משום דלא מהימני הוא? אלא גזירת מלך הוא שלא יעידו להם, ה"נ גזירת מלך הוא שלא יעיד על כתב ידו לחותנו.

מדברי הגמרא עולה, ששטר שהובא לפנינו, ואחד העדים החתומים בו הוא גזלן, אף על פי שתאריך השטר הינו קודם שנפסל בגזלנות, אנו חוששים שמא גם תאריך החתימה היה בשקר, ולכן אנו מקבלים את השטר רק אם הוחזק בבית דין קודם שנעשה גזלן. לעומת זאת, אם אחד החתומים על השטר הוא קרוב, ותאריך החתימה על השטר הינו קודם שנעשה קרוב, אנו מקבלים את השטר ואיננו חוששים שמא התאריך זויף. סיבת החילוק היא שגזלן חשוד לשקר, אבל פסולו של קרוב לעדות אינו מחמת

¹ כמבואר בגמרא (בבא בתרא דף קנ"ה:): שלמדה משם את פסולו של קטן לעדות.

² חרש הוא בודאי כקטן שהגיע לעונת הפעוטות, שהרי חרשת יכולה לקבל גירושין כמפורש במשנה (יבמות דף קכ"ב:). והסיבה היא שהבנה יש לה, ורצון לא צריך כדי להתגרש כפי שיבואר בהמשך השיעור.

החשש שהוא משקר, אלא מכוח גזירת הכתוב. ממילא מובן גם החילוק בעדות אישה, בה חכמים אפשרו לפסולי עדות להעיד, אך דווקא לכאלו שפסולם נובע מחמת גזירת הכתוב, אך לא לכאלו שחשודים לשקר.

לאור האמור לעיל, היה מקום לומר שקטן יהיה נאמן לעדות אישה, שכן כפי שראינו לעיל, פסולו של קטן המבין, נובע מחמת גזירת הכתוב. אלא שמהגמרא ביבמות (דף קכ"א:) עולה, שקטן נאמן לעדות אישה רק במקרה מסוים ביותר:

ר' יהודה אומר: אפי' שמע מן התינוקות אומרים הרי אנו הולכין לספוד ולקבור את איש פלוני. בין שהוא מתכוין, ובין שאינו מתכוין... ודלמא לא אזלי! אמר רב יהודה אמר שמואל: דקאמרי הרינו באין מלספוד ומלקבור את איש פלוני. ודלמא קמצא בעלמא שכיב ליה, ואסיקו ליה על שמיא [רש"י: חגב או נמלה המיתו התינוקות והעלו לה שם איש פלוני כדרך שהתינוקות משחקין]! דקאמרי כן וכן רבנן הוה התם, כן וכן ספדני הוה התם.

משמע מדברי הגמרא, שבעדות רגילה אין הקטן נאמן, אלא רק במקרה בו ברור לנו בוודאות מדברי הקטנים, שהשתתפו בלוויה של מת.

אמנם מדברי הטור (אבן העזר סי' י"ז) משמע שהצורך בוודאות כזו היא דווקא כשאדם שומע את שיחת הקטנים בינם לבין עצמם, אך כאשר הקטן בא להעיד בעצמו הוא יהיה נאמן:

אפילו שמעו מן התינוקות שאמרו מת פלוני בן פלוני, בין כיונו לשם עדות בין כיונו שלא לשם עדות משיאין את אשתו. ואם שומעין מהם שאומרים הרי אנו באים מקבורתו, ואין סומכים עליהם להשיא אשתו, אא"כ יאמרו כן וכך ספדנים היו שם, וכך הלכו אחר המטה, שיש דבר שמורה על הענין שהוא אמת.

אך הרמב"ם (הל' גירושין פ"ג הל' ט') והשולחן ערוך (אבן העזר סי' י"ז סעיף י"ג) פסקו אחרת:

אבל אם שמע מפי שוטה או קטן, אינו מעיד ואין סומכין על דבריהם. שמע מהתינוקות שאומרים: עכשיו באנו מהספד פלוני, כך וכך ספדנים היו שם ופלוני החכם ופלוני עלו אחר מטתו, כך וכך עשו במטתו, הרי זה מעיד מפייהם על פי הדברים האלו וכיוצא בהם, ומשיאין את אשתו.

עולה שלהלכה, אין קטן מעיד כלל בעדות אישה, אלא אם כן מדבריו ניכרת האמת.

ניתן לתרץ קושיא זו במספר אופנים:

א. קטן פסול מסברא גם ללא גזירת הכתוב, והצורך בפסוק הוא לפסול קטן שמסיח לפי תומו, ואומר דברים הניכרים שהם אמת. לכן, בעדות אישה שאליה כשרים פסולי העדות מכוח גזירת הכתוב, הכשירו גם קטן המסיח לפי תומו, אך לא עדות רגילה של קטן.

ב. כפי שראינו לעיל, יש חילוק בין קטן המבין לקטן שאינו מבין, והיות וקטן שאינו מבין פסול לעדות מכוח סברא, ואין צורך בגזירת הכתוב לפוסלו, לא רצו חכמים לחלק בין קטן לקטן לענין עדות אישה.

ג. יש סברא נוספת לומר שקטן פסול לעדות, מעבר לשני ההסברים שהבואו לעיל בדברי רש"י, והיא שגם בעדויות שאין עליהם תורת הזמה, מסתמא אם העד ישקר תהיה לו עבירה, וכן הוא יפסל לעדות. לעומת זאת, על קטן אין עבירה אם ישקר, שהרי הוא אינו מצווה, ואם כן יש בקטן חשש משקר, שהרי אינו חושש לכך, שאין בזה איסור מבחינתו³. ויתכן גם לומר שהתורה אמרה שקטן פסול, כיוון שיש חשש שהוא משקר, וזו כוונת התורה, ואין כאן רק גזירת הכתוב בלי טעם, אלא גילוי מילתא של התורה (וכמו ברשע).

ג. פסול שוטה

כפי שבקטן יש חילוק בין שני סוגים - אחד שאינו בר דעת כלל, ואחד שיש בו דעת והוא פסול מכוח גזירת הכתוב, גם בשוטה מצאנו חילוק בין שני סוגים, כפי שמבואר בגמרא ביבמות (דף קי"ג):

³ אמנם הרמב"ם (הל' גניבה פ"י הל' א') אומר שראוי לבית דין להכות קטן שגנב, ואע"פ שבית דין לא מצווין להפריש קטן אוכל נבלות, אומר המגיד משנה שזה רק בבין אדם למקום, אך לא בבין אדם לחברו, וצ"ע בנקודה הזו.

א"ר יצחק: דבר תורה שוטה מתגרשת, מידי דהוה אפקחת בעל כרחה, ומה טעם אמרו אינה מגורשת? שלא ינהגו בה מנהג הפקר. היכי דמי?... אלא דאין יודעת לשמור לא גיטה ולא עצמה, דבר תורה שוטה מתגרשת? והא אמר דבי רבי ינאי: 'ונתן בידה' (דברים כ"ד, ג) - מי שיש לה יד לגרש עצמה, יצתה זו שאין לה יד לגרש עצמה! ותנא דבי רבי ישמעאל: 'ושלחה מביתו' (שם) - מי שמשלחה ואינה חוזרת, יצתה זו שמשלחה וחוזרת! לא צריכא, דיודעת לשמור גיטה ואינה יודעת לשמור עצמה, דבר תורה שוטה מתגרשת - דהא יודעת לשמור גיטה, ואמור רבנן לא ליפקא, שלא ינהגו בה מנהג הפקר.

זאת אומרת ששוטה במדרגה כזאת שאינה מבינה כלל את עניין הגירושין, לא יכולה להתגרש, אך שוטה שמבינה את הגירושין, רק שמחמת שטותה אינה מסוגלת לשמור על עצמה, יכולה להתגרש מדאורייתא, ורק חכמים גזרו שלא יגרשה, כדי שלא ינהגו בה מנהג הפקר.

הסיבה שניתן לגרש שוטה כזו, מתבארת על פי החילוק המבואר ב"עונג יום טוב" (סי' ב) בין רצון לכוונה:

משום דבאמת במחשבה שהצריכו חכמים עם המעשה, יש תרי גווני מחשבות:

א' מחשבה המורה על עשיית המעשה, דהיינו שהוא צריך לחשוב בדעתו למה הוא עושה מעשה הזאת. ועיקר פעולת הדבר נגמר ע"י המעשה. רק שאמרה תורה שאין המעשה פועלת, אלא אם כן מחשב בדעתו בשעת עשייתו למה הוא עושה דבר זה.

ויש מחשבה שהיא בעצמה גורמת ופועלת עניין המעשה, כמו גבי גט וכל הקנינים, שאין האשה מתגרשת אלא אם הבעל רוצה, ואין המקח נקנה, אלא אם כן המוכר ולוקח רוצים להקנות ולקנות, רק שאמרה תורה שאין הגט נגמר בדברים ורצון לחוד, אלא אם כן נעשה הדבר על ידי מעשה, כגון גט על ידי כתיבת ונתינת ספר כריתות. ומקח על ידי מעות ומשיכה, אבל באמת גם הרצון שלהם פועל הקניין, ואינו בא להורות על פעולת המעשה למה עושה אותה רק שהוא מעצם הקנין, אלא שאין רצון הלזה עושה פעולתו רק ע"י מעשה.

מדבריו של העונג יום טוב נראה, שישנם דברים בהם צריך רצון של האדם לביצוע המעשה, כגון קניין או קידושין, ולהם שוטה פסול, אף אם הוא מבין. לעומת זאת, יש דברים שלא זקוקים לרצון האדם אלא צריך מציאות והבנה שזו באמת המציאות, ובהם מועילים שוטה וקטן שמבינים, כגון כתיבת גט לשמה, או אפיית מצות, ולכן זה כשר כשגדול עומד על גבם ורואה שהם מבינים לשם מה הם עושים זאת.

כדי לגרש צריך רצון, ולכן שוטה פסול מן התורה לגרש, אך כדי להתגרש לא צריך רצון (שהרי האישה מתגרשת בעל כרחה) ומספיקה הבנה, ולכן שוטה שיודעת לשמור את גיטה מתגרשת מן התורה ורק מדרבנן לא, ורק שוטה שאינה יכולה לשמור את גיטה ואין לה כלל הבנה, לא יכולה לקבל גט.

ד. הפתאים

ההגדרה של שוטה, כפי שעולה מדברי הגמרא בחגיגה (דף ג:), היא אדם שעושה מעשי שטות, וכך כותבים הרמב"ם (חלי עדות פ"ט הל' ט"ו) והשולחן ערוך (סי' ל"ה סעיף ח'):

השוטה פסול לעדות מן התורה לפי שאינו בן מצות, ולא שוטה שהוא מהלך ערום ומשבר כלים וזורק אבנים בלבד, אלא כל מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים אע"פ שהוא מדבר ושואל כעניין בשאר דברים הרי זה פסול ובכלל שוטים יחשב.

לאחר מכן מתדשים הרמב"ם (שם הל' י"ו) והשולחן ערוך (שם סעיף י"ז) דין חדש, והוא דין הפתאים:

הפתאים ביותר שאין מכירין דברים שסותרין זה את זה, ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינין שאר עם הארץ, וכן המבוהלים והנחפזים בדעתם והמשתגעים ביותר הרי אלו בכלל השוטים, ודבר זה לפי מה שיראה הדיין, שאי אפשר לכויין הדעת בכתב.

הסמ"ע (שם ס"ק כ"א) מבאר את החילוק שבין שוטה לפתי:

זה החילוק בין שוטה לפתי, שהשוטה דעתו היא משובשת ומטורפת לגמרי בדבר מהדברים, מה שאין כן פתי שאינו מטורף לגמרי בשום דבר. אבל מצד אחד הוא גרע מהשוטה, שהשוטה בשאר דברים הוא חכם כשאר בני אדם, והפתי הוא שאין לו שכל גמור, ואינו מבין שום דבר כדרך שמבינים אותו שאר בני אדם.

ה"עונג יום טוב" (סי' קנ"ג) דן באריכות בגדריו של הפתי, ומדבריו נראה שפתי לא הופך לשוטה, אלא הוא מי שאינו מבין, וישנו חילוק מהותי ביניהם:

שוטה שלא יכול לגרש, גם קידושיו אינם קידושין, כיוון שכאשר הגיע למדרגת שוטה הוא מוגדר כמי שאינו בן דעת כלל. לעומת זאת, פתי יש דברים שהוא מבין אם יסבירו לו, וכיוון שאינו בגדר שוטה שעושה מעשה שטות הכול תלוי בהבנתו, ולכן יתכן שיוכל לקדש, אך לא יוכל לגרש, כיוון שאינו פסול מצד גזירת הכתוב, אלא מצד שאינו מבין, ויתכן שיש דברים שהוא מבין ויש דברים שלא.

מתוך כך מגיע ה"עונג יום טוב" לחידוש נוסף, והוא החילוק שקיים בין קידושין לגירושין, שבגירושין בנוסף לצורך בהבנת מהות הגירושין, עליו להבין שהוא מגרש בגט זה, בניגוד לכסף קידושין שלא צריך להבין שבכסף זה הוא מקדש, ולכן פתי שקידש אנו חוששים לקידושיו, ואין לו אפשרות לגרש ממה נפשך, שכן יתכן שאת עניין הקידושין הוא הבין, אך בגירושין שם צריך להבין עוד משהו, הוא אינו מבין ולא יכול לגרש.

נראה שכוונת חילוקו של ה"עונג יום טוב" היא שלעומת הגט, שמגרש דווקא בו, הכסף הינו רק אמצעי, ואין צורך דווקא בכסף המסוים הזה, אך לפי זה הייתה עצה שפתי יוכל לקדש בשטר, ואז יוכל לגרש ממה נפשך, שאם הוא הבין את עניין הקידושין בשטר וקידושיו חלו, הוא יבין גם את הגט ויוכל לגרש, ואם הוא אינו מבין את עניין הגט, ממילא גם לא הבין את הקידושין שבשטר, וקידושיו לא חלו, וצ"ע.

בשו"ת "חתם סופר" (ח"ד סי' ב') מובא הסבר אחר לחילוק בין פתי לשוטה, והוא שפתי נחשב כחרש, מכיוון שאינו מבין, ובניגוד לשוטה שפסולו הוא עקב מעשי השטות שלו. זוהי גם הסיבה שהרמב"ם כתב את פסול הפתי רק בהלכות עדות ולא במקומות אחרים, מכיוון שבעדות חרש פסול ממילא כיוון שאינו יכול לדבר, ויש בו "מפיהם ולא מפי כתבם", וכן לא יכול לשמוע את האיומים שמאימים עליו, ולכן היה מקום לומר שפתי, שאין בו את החסרונות הללו, יהיה כשר לעדות, לולא דבריו המפורשים של הרמב"ם.

בהסבר זה ישנו קושי, מכיוון שישנם חרשים שהם בני דעת ובכל זאת הם פסולים גם לשאר דברים, ואם כן רואים שיש בזה גם גזירת הכתוב, ונראה ליישב, שיסוד הפסול של חרש הוא חוסר הבנתו, וגם הפתי נכלל בזה, אלא שגם אם ישנו חרש שמבין, התורה קבעה לנו גבול שכל חרש פסול, כיוון שסתמו אינו מבין, ואין צורך לבדוק כל רגע אם ישנה הבנה.

ה. פסול שיכור

מקום נוסף בו אנו רואים שיש דרגות בין סוגי שוטה הוא פסול השיכור.

הרמב"ם (הל' גירושין פ"ב הל' י"ד) כותב:

מי שהיתה רוח רעה מבעתת אותו ואמר כשהתחיל בו החולי כתבו גט לאשתי לא אמר כלום מפני שאין דעתו נכונה ומיושבת, וכן השכור שהגיע לשכרותו של לוט⁴...

אמנם ה"בית שמואל" (סי' קכ"א ס"ק ב') וה"פרי חדש" (שם ס"ק ד') מבארים שיש חילוק בין שיכור לשוטה, והוא במקרה בו ציוה לכתוב את הגט כשהיה פיקח ולאחר מכן נשתכר, בו כותבים ונותנים את הגט, וכמו שניתן לתת גט של אדם רגיל בשעה שהוא ישן, לעומת פיקח שציוה לכתוב גט ונשתטה, שאז אין כותבים ונותנים את הגט. החילוק בין שיכור לישן, מתבאר על פי הגמרא בגיטין (דף ע:.) ששיכור מתעורר לבד ובניגוד לשוטה שאינו מתרפא לבד, או ששוטה אין לו תרופה.

⁴ מקומות נוספים בהם רואים מדברי הרמב"ם, שאין משמעות למעשיו של מי שהגיע לשכרותו של לוט הם בהל' אישות (פ"ד הל' י"ח) לגבי קידושין, בהל' נזירות (פ"א הל' י"ב) לגבי נזירות שנדר ושפטור על עבירות שעשה, ובהל' מכירה (פכ"ט הל' י"ח) לגבי מכירתו: "והרי הוא כשוטה או כקטן פחות מכן שש".

מכאן ישנה הוכחה נוספת, ששוטה פסול מכוח גזירת הכתוב ולא רק מצד שאינו מביין, אחרת לא היה מקום לחלק בין שוטה לשיכור, מכיוון ששניהם אינם מבינים.

ו. סיכום

קטן פסול לעדות מכוח גזירת הכתוב. הפסוק נצרך אף שזו עדות שאי אתה יכול להזימה, שכן לא בכל העדויות יש צורך בכך, וקטן פסול אף בעדויות אלו. כמו כן, הפסוק נצרך לפסול אפילו קטן שהוא בר הבנה.

למרות שקטן המביין פסול מכוח גזירת הכתוב בלבד, לדעת הרמב"ם והשולחן ערוך הוא פסול לעדות אישה, אף על פי שחכמים הכשירו את כל הפסולים שאינם פסולים מחמת חשש שקר, אלא מכוח גזירת הכתוב בלבד. ניתן להסביר זאת בכמה דרכים:

1. כל קטן פסול מסברא, והפסוק נועד לפסול גם קטן המסיח לפי תומו, ואותו הכשירו חכמים לעדות אישה.

2. כיוון שקטן שאינו מביין פסול מסברא, לא רצו חכמים לחלק בין סוגי הקטנים ולהכשיר את חלקם.

3. גזירת הכתוב בקטן מגלה לנו שהוא חשוד לשקר אף אם הוא בר הבנה, כיוון שאין עליו עונש אם הוא משקר.

גם בפסול שוטה מצאנו שתי דרגות: האחת היא שוטה שאינו מביין כלל, והוא פסול לכל דבר בו צריך הבנה, והאחרת היא שוטה המביין, שכשר לדברים המצריכים הבנה, אך פסול לעניינים המצריכים רצון.

הרמב"ם מחדש, שבנוסף לשוטה שפסול לעדות, קיימים גם הפתאים, שאמנם לא עושים מעשי שטות, אך דעתם קלושה באופן כללי, ואין הם מבינים שום נדבר כמו שצריך.

לדעת ה"עונג יום טוב", כיוון שהפסול שלהם נעוץ בחוסר הבנה ולא במעשי שטות, יתכן מצב של פתי שמביין דברים מסוימים, ואליו דברים אחרים הוא אינו מביין, ולכן יתכן שפתי יוכל לקדש, אך לא לגרש.

לדעת ה"חתם סופר", פסול הפתי נובע מפסול החרש, שנובע מחוסר הבנה, ולא מפסול השוטה שנובע ממעשי שטות. ואמנם אף חרש המביין פסול מכוח גזירת הכתוב, אך נראה שהיסוד נעוץ בחוסר ההבנה, וגזירת הכתוב נועדה כדי שלא נצטרך לבחון כל מקרה לגופו.

גם שיכור פסול מחמת שאין בו דעת, אך הוא שונה משוטה בכך, שאם ציווה לכתוב גט ונשתכר, כותבים ונותנים את הגט, זאת מכיוון שאין בשיכור פסול של גזירת הכתוב, אלא רק של חוסר דעת.